زایەڵە

سەباح ڕەنجدەر

شیعر خەیاڵێکی داماڵدراو نییە لە ژیان، هیچ خەیاڵێکیش بوونی ڕەهای نییە، بەڵکو هەمووی لێکدانەوەی جۆراوجۆرن بۆ واقیع. لەناو کۆمەڵگای کوردیدا شیعر بووەتە ڕوویەکی کولتووری، هەوڵیشی داوە لەم ڕووەوە نوێبەخش بێت، نوێبەخشیش پرۆژەیەکی بەجێنەگەیاندراوە. هەر شتێک بواری هەست پێکردن و پاشان توانای درکاندنی هەبێت لە بارە ببێتە بابەتی شیعر و داهێنانی تێدا بکرێت.

ئەنوەر قادر محەمەد لەم کۆشیعرەیدا تێڕوانینی خۆی لە ئاستی شێواز و شێوە و ڕوون دەربڕیندا بە هۆشمەندیی جیاواز و دیدگای دەگمەنەوە بنیادناوە. لە ئاستی گەڕان بەدوای شتە فەرامۆشکراو و پەراوێزخراوەکانی ناو کۆمەڵگا و واقیعدا، هەم نزیک بوونەوە لە کەرەستەکانی سروشت و پرسیارە بوونییەکانی کەسایەتی خۆی، لە دواتردا گەڕانەوە بۆ ناو بنەماڵە و خێزان و دەوروبەر و کۆپێکهاتە.

ئەم ئەزموونە هەوڵی داوە واقیع لەناو خۆیدا ڕێک بخاتەوە و بە هۆشیارییەوە نەیهێشتووە لەناو دەست و پێی هونەر و بیری ڕۆژئاواییدا سەرگەردان بێت و ببێتە پاشکۆیەکی بێ هێز و تین و دەمار خاو. هونەر و بیر و ئێستێتیکایەکە شارەزایەکی ماڵی خۆمان و پەیوەندیدار و لکاو بە نەتەوە و دابەوە بەرهەمی هێناوە و کەسایەتی خۆی دەنوێنێ و مۆرکی گیان و گەوهەری هەستییەتی.

لەم ڕووەوە لە شیعری نوێی کوردیدا (سەرپەڕ)ی پێ دەبڕێت و هەستی خۆی بە تەواوی گەیاندووە، هەرچی بەبیریدا هاتووە و بیری لێ کردووەتەوە کردوویە بە زانین و لە بەکارهێنانی شیعردا وەک زانینێک بەکاری هێناوە. بەبێ ئاڵۆزی زمان هەموو توانایەکی زمانەوانی و بنیادی ئێستێتیکی زمانی تێدا دەرخستووە.

دڵەڕاوکێی خۆی بەرانبەر بە تاراوگە دەردەبڕێ، تاراوگەش بەردەوام مانا بەرهەمدەهێنێتەوە، خاڵێکی بۆ دادەنێت، ئەمیش گومان دەکات ئەم خاڵە بکات بەهێلێک و ئاراستەیەک

وەربگرێت و بەدوایدا بچێت.

لە ئاست مامەڵەکردن لەگەڵ مانادا بە ئاگایی قەڵەم هەڵدەگرێت و دادەنێت. وشەیەکی نەنووسیوە ئەگەر هەستی نەکردبێت ئەو وشەیە پێویستییەکی بەهێزی بۆ نووسین نییە، وشەی پابەندنەکردووە بە ویستی خەڵکەوە، پابەندی کردووە بە ویستی شیعرەوە، ئەو پێویستییەشی گەڕاندووەتەوە بۆ ڕێزگرتن لە وشە و بەهای شیعر. (ڕێزگرتن لە شیعری بێگەرد لە پلەی ڕێزگرتن لە شکۆی شەهیددایە). (شیعرێک لەپێناو بێگەردی شیعردا نەنووسرێت، سەلکەپیازێک ناهێنێت). خودی خۆی وەک تاک تەواو بە ڕوونی دیاردەخات و بەرزی دەکاتەوە، هیچ خودێکی دەوروبەریش جێ گرەوەی نین.

ئەم شێوازی ئێستێتیکایە پێوەندیدارە بەهێز و تێڕامانەوە، کە شێوازی (سانایی خۆ بەدەستەوە نەداو)ە. دواتر لە زماندا بەرجەستە دەبێت و وێنەیەکی تایبەت دەکێشێ. وریایە لە بەکارهێنانی زمان و هەڵبژاردنی بیرۆکە، دەقێک لە زمان و بیر و فۆرمدا پێکدەهێنێت پێی دەگوترێت شیعری بێگەرد. لە وێنەیەکەوە نامانباتە ناو وێنەیەکی تری شیعرییەوە، بەڵکو لە پێشاندانی ئاستێکی تەکنیکی شیعرییەوە دەمانباتە ناو ئاستێکی تری تەکنیکی شیعرییەوە.

شاعیر خوێنەر لەو ئاست نیشاندانانە ئاگاداری هەموو پێکهاتەکانی شیعری دەکاتەوە، واتە شاعیر خوێنەری ئاگاداری هەستی خۆی و بەشداری لەجۆری بیرکردنەوە و هەستەکانییەوە پێدەکات. لەناواخندا ئەم ئاگادارکردنەوەی خوێنەر، پرسیارە (بوون، بوونی شیعر) لە شاعیر، یان لە هۆشمەندێکی جیاواز و دیدگای دەگمەنی کردووە. شیعر بووەتە دەماری ژیان و ناوەند بۆ ئەم نیشاندانانە. لە ڕێگای پرسیار و ڕووبەڕووکردنەوەی خۆیدا ئەوی دیکە دەناسێت. لە ناسینی ئەوی دیکەدا پرسیارە بوونییەکان زیاتر دەتورووژێنن و ناچاری کردنت دەکەن. سەدایەک لەناو زمانی سادەییدایە، کە بەسەر زمانی ئاڵۆزدا دەکرێتەوە و سەدا تێکەڵاوەکان لەناو دەبات.

لەم سادەییەدا مەبەستی یەکەمی نوێبوونەوە نییە، بە قەد ئەوەی خواستی تایبەتمەندییە، نوێبوونەوە و تایبەتمەندی لە منی شیعردا بەدەستهێناوە.

نوێبەخشی وەک هێزی دەربڕین و بنیادێکی ئێستێتیکی ئاڵۆز نییە، شاعیر ئەم سادەییەی لەسەر بنەمایەکی زۆر قووڵدا دۆزیوەتەوە و بنیادی ناوە، شیعرەکان دوور نین لە هەستی کات و شوێن و پێوەندی دەق بە کات و شوێنەوە، وا بە وردەکارییەوە تانوپۆی کات و شوێنە ونبووەکانی ناو دەقی چنیوە. خوێنەر وا لێ دەکات پەیوەستێکی قووڵ و گەشەکردنی کات و شوێن لە ناو دەقدا بدۆزێتەوە. نموونە: وەک لە شیعری (ئەو شەوانەی)، یان لە شیعری (سلێمانی)، یان لە شیعری (زەنگڵەی یاد)، یان لە شیعری (کۆتەڵ) دەردەکەوێت. زۆر بایەخی بە نیشتمان وەک (شوێن) و ئەو ژیانەی کە گوزەراندوویەتی وەک (کات) داوە، مرۆڤیش لە نێوان کات و شوێندا سروشتێکی دیاریکراوی پڕ هەڵچوون و داچوونە و هاوسەنگی بوون ڕادەگرێت، یان هەڵچوون و داچوونەکە لە خاڵی کات و شوێندا کەرەستە گیانییەکەیەتی.

دوورکەوتنەوە لە نیشتمان و دەوروبەر کاریگەرییەکی بە زەبری تێدا دەبیندرێت و بارودۆخی دوور لە نیشتمان و دەوروبەر لە باسکردن لە مەرگی جەرگبڕی ئازیزێکی نزیکی خۆیەوە بەرجەستە دەکات.

سروشتی شیعری خودی ئەوەیە لەناو سروشت و بووندا شاعیر بەدوای نەمری خودی خۆیدا وێڵەو (پێوەندییەکی ئەفسوونی بەدنیاوە هەیە، نەک پێوەندییەکی ئەقڵی دامەزراو)، بە پێچەوانەی ئەم دەستنیشانکردنە، ئەم شاعیرە خودی خۆی لەناو ژیاندا دۆزیوەتەوە و بابەتی زەینی لێ بەرهەم دەهێنێت.

زەین وەک مرۆڤێکی چالاک تێیدا دامەزراوە و لەخودی ئەوی دیکەدا نزیک دەبێتەوە و خۆی دەچێنێت. لە هەندێک باری شیعردا هەست و سۆز لە ئەقڵ و واقیع گرینگترن، چونکە هەست و سۆز زەمینە بۆ جموجووڵی گیان دەخولقێنێت و جۆشی هەست پێکردنی خۆرسکانەی خۆی دەدات. مرۆڤ لەسەر زەمینی واقیعدا بوونەوەرێکی بزرە، تەنیا لەڕێگای زمانەوە خۆی دۆزیووەتەوە، زمانیش لەسەر ئاستی بەشداریکردن لە کۆزانیاری و بنیادنانی ژیان پەرەدەستێنێ و دەتوانێ بوونی مرۆڤ بدۆزێتەوە. کە واقیع گۆڕانی بەسەرداهات، بۆ ئەزموونی نوێش

دەشێت و کەشی لەبار دەهێنێتەوە پێشەوە، چونکە هێز و تاو و تینێکی بەردەوام زیندوو لە هەناویدا بەرز دەبێتەوە و دادەکەوێت. ئەو زانینە نوێیەی لەگەڵ گۆڕانەکەدا دێتە بوون و دەبێتە سروشتی واقیع و خەسڵەتی ڕوون بە سەرکێشییەکانی گیان دەدات. سەرکێشییەکانی گیانیش هەمیشە پرسیاری بەدوادا دێت. ئەم واقیعە لەبەرچی گۆڕا، بۆ کوێ گۆڕا، کێ گۆڕی؟ ئەم جۆرە پرسیار و بیرکردنەوانەش چاو لە ئاستی دیارەکان داناخات و هەندێکیشیان پەسەند دەکات کە هاوسەنگییەک لەگەڵ خەیاڵ پێکدەهێنن.

شیعر چەند مەودایەک دەکات بە سروشتی خۆی. وەک مەودای بینین، مەودای بیستن، مەودای مانا وەرگرتن و فرەمانایی...تاد، کاتێک شیعر وەک پارچەیەکی نووسراو وەربگرین، لەکاتی جۆشی خوێندنەوەیدا تەنیا ئەو ڕووبەرەی خوێندنەوە نابینین. ڕیتم و مۆسیقا و وێنە هەریەک وەک مەودایەکی سەربەخۆ و تایبەت خۆی پێشکێش دەکات و لە پارچە نووسراوەکەی کە دەیخوێنێتەوە جیا دەبێتەوە و پێشبڕکێش لەگەڵ ڕەگەزەکانی دیکەدا دەکات.

لە کۆی ئەم ئەزموونەدا هەست دەکەیت کە شاعیر بیری ڕوون و دیاری لە بارەی ئەوەی دەینووسێت هەیە، یان (ڕەگەزی کتوپڕی) لە وێنەیەکەوە بۆ وێنەیەکی دی ناتگوازێتەوە و خەیاڵ بۆ وێنەیەکی ناجۆر ناتبات، بەڵکو خەیاڵ بۆ دێری دواتر و تەواوکەر دەتبات و بەردەوامیت بۆ درێژ دەکاتەوە، یان دێری یەکەم لە ڕیتم و مۆسیقادا خۆی پێشکێش ناکات کە (ڕەگەزی کتوپڕی) ئاکامی پەرەسەندنی وێنە و دێرەکان بن. هەست دەکەیت ئەو بیرە ڕوون و دیارەی شاعیر لە بارەی نووسینەوە هەیەتی دەستی بەسەر تەواوی کردە و پێکهاتە بیربییەکەیدا گرتووە، کەمتر ئەزموونێکی زمانییە، وێنەکان لە بابەتدا درێژبوونەتەوە و ئاست و کەشی داستانی بە بنیادی ئەزموونەکەی داوە. لەم ئەزموونەدا یەکبوونی ناوەوە لە پێکهاتەی مانادا هەندێک هونەری (زەینی) و (هەستی) لەناخی بەرانبەردا دەخوڵقێنێت و دەیکات بە لێکدانەوە، لێکدانەوەی زمان و بوون لە ناو ژیاندا، لەکار بەیەکەوە کردنی هەردووکیان لەگەڵ یەکتردا دەق دەسازێت و ئێستێتیکای خۆی لە ئەزموونە دەکاتەوە.

(زایەڵە)، ناوونیشانی کتێبێکی شیعریی (ئەنوەر قادر محەمەد)ە. ساڵی (١٩٨٨) لە دوو تویی (١٢١) لاپەڕەدا لە چاپخانەی (نووسینگەی تارا) لە سوێد چاپکراوە، (لە بڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی فەرهەنگی سوێد- کوردستان)ە. ئەم شیعرانەی تێدایە: (تۆ کۆچ ناکەی، شەوانی باران، خەنجەر و خۆشەویستی، بانگ، پرس، کاکە، چەند هۆنراوەیەک بۆ دایکم، بەیادی فەرهاد، ئەو شەوانەی، سلێمانی، ئەگەر، ئەوین، چراوگ، شەستە، غەریبی، بۆ باوە مەولەوی، ئەو کەژانە، بێچووە هەڵۆ، پاییز و ئەڤین، زەنگڵەی یاد، چراو مەشقەڵان، پاکانە، سیما و ئاڵا، هۆ غەریب، چراوگ، لە کەناردا، خاچ، نوێژێکی نوێ، سووتان، تارا، تەلیسم، گوڵ سێوێ، ئاهەنگی دەنگ و ڕەنگ، شیعرەکانم، ئەوین، نائومێدی، کۆتەڵ، یاد، لە شەمەندەفەردا، جارجار، داستانی ئەڤینی سێوەخان.)

غەریبی

مەولانا بەو گەورەییە،
ڕۆژێ دوو دوو،
تەنەکە ئاوی بەسەر شان،
بۆ تەکیەکەی شێخی (دەهلەوی)
دەهێنا،
لە ڕێ لایدا، تۆزێ دانیشت،
نەختێ ڕاما،
هۆن.. هۆن فرمێسک بەسەر
ڕوویدا قەتارەی بەست،
لە پەنجەرەی تەکیەوە (شێخ)
چاوی لێ بوو،
شێخ بانگی کرد وتی خالید!
لە لێزمەی فرمێسکی ئەمڕۆت
نەگەیشتم!
وتی: قوربان! ئەو ئافرەتەی،
کە بە تەنیشتما تێپەڕ بوو..
ڕوخساری هەر لە ڕوخساری
دایکم دەچوو،
هەرکە بینیم، سلێمانیم کووچە
کووچە هاتەپێش چاو،
یەکسەر ئاگرم تێ بەربوو، دڵم پڕ
بوو،
ببوورە لێم! خۆت دەزانی قوربان
سۆز و
قوربان! کەڵکەڵەی نیشتمان..

زەینی پڕە لە کولتوور و ئەفسانەی خۆماڵی، ئەفسانەی هەر نەتەوەیەک مێژووی دوور و درێژی نەتەوەکەیە، زانیـــــــــاری تـەواو لـە بـارەی ڕێوڕەسمەکانەوە لە لاپاراستراوە و وەک بنیــادێکی کــاریگەر لێی دەڕوانێ و کـاری لەناودا دەکـات و پیـشـــانی دەدات، ڕێوڕەســمی کۆمەڵایەتییش پێوەندییەکی دوور و درێژ و قووڵی لەگەڵ ئازار و ئومێدی کۆمـەڵگاوە هەیە. ئازار و ئـومـێدی کـۆمـەڵگاش گـیـانی بنچـینەیی واقـیـعین. گـیـانی بنچـینەیی واقیعیش لەوەدایە چۆن لە شیعردا پێکیدەهێنی و پیشانی دەدەیت و واقـیـعی لەناو ڕێکدەخـەیتـەوە. نالەبارترین کـات بۆ شـاعـیـر ئەو کـاتەیە کـە هەست بکات لە بواری نووســـیندا شـــتـــێکی نوێ و سەرنجڕاکێش لەبەر دیدە و خەیاڵی نییە بۆ دۆزینەوە. هەموو شیعرێکی داهێندراو پێویستە هەقیـقـەتێک بدۆزێتـــــــەوە و ژیانـی لەنـاو ڕێکبخاتەوە و بەنرخی بکات.

ئەو ئەزمــوونانەی کــە واقــیع دەیانخـاتەڕوو، هەمــوو ئەزمــوونە فـەنتازی و ئاخاوتنە خەیاڵییـەکان دەخاتە ژێر کـاریگەری خـۆی، بەڵام ســیـــمـــای دیاریکراوی واقـــیع ڕاستەوخۆ لەخۆ ناگرێت. ڕووبەڕووی ئەو دڵەڕاوکـێـیـانە بووەتەوە کـە جـوانیــیـەکـان دەشـێـوێنن، لەم ڕووبـەڕووبـوونـەوەیـەیـدا ژیـان و وزەکـانی ژیانی لە شـیـعـردا نوێ کردووەتەوە.

شـاعـیـر بۆ ئەوەی وزەکـانی ژیان باش بەکاربهێنێت، پێویستە لەگەڵ واقیع شەڕی بێ ئامان بەرپا بکات و چرپە و شـتـــە وردەکـــان بۆ ناو هێمنی زمان بگوازێتـەوە، ئەم شەڕە لە دەروون و هەستدا دەیحەسێنێتەوە و هەقیقەتێک بۆ ژیان دەدۆزێتەوە، یان هەقـیـقـەتێکی پێـشـاندەدات. ئەزمــوون و شــارەزایی تەواوی لەم شـــێـــوازە نووســـینەدا هەیە. بە شـــێـــوەیەک هۆگـــرت دەکـــات و ڕاتدەکـێـشـێـتـە ناو چێـژ و جـوانی ســادەیی. خــاڵێک وەک پرسگە ڕاتدەگـرێت، ئەم خـاڵە ئەزمــوون و شــارەزایی ســەرچاوەکــەیەتی، لەم سادەیەشدا لایەنی هێما و نیشانەی ئەفـــســـوونی زمـــان دەبینێت و بەهاکـانی دیاری دەکـات. وەک لەم ڕستەیەدا دەردەکەوێت (قوربان سۆز و قـوربان کـەڵکەڵەی نیـشـتـیـمـان) دووبارە کـردنەوەی وشـەی (قـوربان) لە یەک ڕستـە و وێنەدا نیـشـاندانی هێـز و ئەفـســوونی زمـانە. هێـز و ئەفسوونی زمـانیش توانا بە شیـعـر دەدات و لـێـکـدانـەوە بـۆ ژیـان دەهێنێــتـــە بەر بینین و خـــەیاڵ ڕادەوەشێنێت. زمـانیش تواناى مـانا لە دەقی ئەدەبیدا زیاد دەکات.